

YODGOROV Mohirjon Islomjon o'g'li
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik mutaxassisligi magistranti
Mohirjon7755@gmail.com

Ilmiy rahbar: **RAHIMJONOV Durbek**
tarix fanlari nomzodi, dotsent

ABU MANSUR MOTURIDIYNING XAVORIJLARGA QARSHI RADDIYALARI

ОПРОВЕРЖЕНИЯ АБУ МАНСУРА МАТУРИДИ ПРОТИВ ХАРИДЖИТОВ

ABU MANSUR MATURIDI'S REFUTATIONS AGAINST THE KHARIJITES

Annotatsiya: Ushbu maqolada xavorijlar va ularning ta'limotlari, xato va noto'g'ri qarashlari shuningdek, imom Moturidiy va ahli sunna nuqtai nazarlari tahlil qilingan. Xavorijlarning katta gunoh qilganlarni kofirga chiqarishlari, ularning o'z amallarga haddan tashqari suyanishlari hamda Allohning rahmatini inkor etishlariga qarshi imom Moturidiyning javoblari borasida ma'lumotlar keltirilgan. Shungdek, Qur'oni karim va aqliy dalillar orqali ularni noto'g'ri talqinlariga qarshi raddiylar bayon etilgan.

Tayanch so'zlar va iboralar: imom Moturidiy, xavorijlar, adashgan yo'nalishlar, Qur'on, raddiya, gunoh, dalil.

Аннотация: В данной статье рассматриваются хариджиты, их убеждения, ошибки и заблуждения, а также анализируются взгляды имама Матуриди и ахлю-сунны. Приведена информация о том, как имам Матуриди опровергал идеи хариджитов, связанные с объявлением неверующими тех, кто совершил тяжкий грех, чрезмерной опорой на свои поступки и отрицанием милости Аллаха. Также представлены опровержения их неправильных интерпретаций посредством аргументов из Корана и рациональных доводов.

Ключевые слова и выражения: имам Матуриди, хариджиты, заблужденные направления, Коран, опровержение, грех, довод.

Annotation: This article discusses the Kharijites, their beliefs, mistakes, and misconceptions, as well as analyzes the perspectives of Imam Maturidi and Ahl al-

Sunnah. It provides information on how Imam Maturidi refuted the Kharijites' views, including their declaration of major sinners as disbelievers, their excessive reliance on their actions, and their denial of Allah's mercy. The article also presents rebuttals to their incorrect interpretations using evidence from the Qur'an and rational arguments.

Key terms and phrases: Imam Maturidi, Kharijites, misguided sects, Qur'an, refutation, sin, argument.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyat hayotini har tomonlama isloh qilish, ma'nau yetuk va axloqan barkamol yosh avlodni tarbiyalash, boshqaruv sohasini nafaqat siyosiy, balki axloqiy jihatdan ham yuksak bilimga ega bo'lgan kadrlar bilan ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonda islom olamida yashab ijod qilgan alloma va mutafakkirlar yozib qoldirgan boy ilmiy-ma'naviy merosni tadqiq etish va ular asosida kerakli xulosalarga erishish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Islom dini tarixida mazhablar va fiqrlar paydo bo'lishi, ularning o'ziga xos qarashlari va ushbu qarashlarga nisbatan ilohiy-falsafiy munosabat shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, xavorij fiqrasining g'oyaviy asoslari va ularning ijtimoiy-siyosiy faoliyati ko'plab ulamolarni ularga qarshi raddiylar yozishga undagan.

Abu Mansur Moturidiy ilohiyotchi va mutakallim sifatida aqida ilmining yirik namoyandasi bo'lib, xavorijlar g'oyalarini rad etishda alohida o'rin tutadi. U o'z asarlarida islom aqidalarini himoya qilish, imon va kufr masalalarini sharhlab berish orqali xavorijlarning haddan tashqari keskin va noto'g'ri qarashlarini inkor etishga intilgan. Imom Moturidiy xavorijlar tomonidan keltirilgan noto'g'ri talqinlarni ilmiy dalillar asosida rad etib, islomning adolat va bag'rikenglikka asoslangan mohiyatini ochib bergan.

Ushbu mavzuda imom Moturidiy tomonidan yozilgan raddiylarni o'rganish, xavorij fiqrasining mafkurasini chuqur anglash va uning zamonamizdagi ta'sirini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, imom Moturidiy asarlarida islom aqidasi va e'tiqodiga bo'lgan mustahkam yondashuvni ko'rish mumkin. Shu sababli, mazkur mavzu nafaqat tarixiy, balki bugungi kun uchun ham dolzarb hisoblanadi.

ASOSIY QISIM

Xavorijlar - bu ulamolar birlashib qabul qilgan, to'g'ri yo'ldagi imom (rahbar) ga qarshi chiqqan bir toifa hisoblanadi. Agar ko'pchilik musulmonlar to'g'ri yo'ldagi bir imomga bay'at bergan bo'lsa va bir guruhi esa, adolatsiz ravishda unga qarshi chiqqan bo'lsa, Ali (r.a)ning yo'l-yo'riqlariga amal qilgan holda ularni jazolash lozim hisoblanadi. Shuningdek, Rasululloh (s.a.v)ning sahobalaridan bo'lganlar ham xavorijlar va bog'iy'larga qarshi jang qilganlar. Xavorijlarga qarshi kurash xuddi shariat manbasi bo'lmish ijmo kabi bo'lib, barcha musulmonlar ularga qarshi jang olib borganlar. Bu haqida Rasululloh (s.a.v)dan ko'p hadislar rivoyat qilingan. Masalan, ulardan biri **“Ular xuddi kamondan o'q chiqqanidek dinni tark etib, undan chiqib ketadilar”** deganlar [4:59].

Muhammad ibn Abdulkarim Shahrastoniyning so'zlariga ko'ra, xavorijlarning firqalari ko'p bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi fikr shuki, ular Usmon va Ali (r.a)larga qarshi bo'lganlaridir. Ular har qanday itoatdan ham ko'ra bu qarashni ustun qo'yishadi. Shuningdek, ular katta gunohlarni qilgan musulmonlarni kofir deb hisoblashadi va sunnatga xilof qilgan rahbarga qarshi chiqishni vojib deb bilishadi [3:165].

Umuman olganda, xavorij va mo'tazila fikrlariga qarshi butun musulmonlarning dushmanligi sababi shundaki, xavorijlar katta gunoh qilgan musulmonlarni kofir deb atashdi va ular bilan urush qilishadi. Xuddi shuningdek, mo'tazila firqasi ham katta gunoh qilganlarni fosiq deb atashadi [2:576].

Garchi xavorijlar katta gunoh qilganlarni kofir deb hisoblasa-da, imom Moturidiy ularning bu fikri nazariy va amaliy jihatdan kutilgan natijaning aksini keltirib chiqarishini ta'kidlaydi. U shunday deydi: “Ular (xavorij va mo'tazila) gunohlarga eng yaqin, itoatlarga esa eng uzoq bo'lganlardir. Chunki ular najot faqat o'z amallari bilan bo'ladi deb hisoblaydi. Ular Allohning rahmati yoki biror kimning shifoati bilan najot topish mumkinligiga ishonmaydi, faqat o'z amallari orqali najotni ko'rishadi. Shuning uchun ular bandalar har doim itoatlarga suyanib yashashlari, har lahzada itoatda bo'lishlari, Allohga bir lahza ham itoatsizlik qilmasliklari lozim deb hisoblashadi Biz esa najotni faqat amallar orqali emas, balki Allohning rahmati, uning fazli va u shifoatini qabul qilgan kishilarning shifoati orqali ko'ramiz. Shuning uchun biz Allohning rahmati

va fazliga suyanamiz, itoatlarga qattiq bog'lanib qolmaymiz” degan [3:166].

Xavorij nuqtayi nazarining ta'siri haqida gapirar ekan, imom Moturidiy shunday deydi: “Ularning fikriga ko'ra, ular Allohda hech qanday lutf yoki mehr-shafqat qolmadi deb o'ylashadi. Ular: “Alloh bizga kerak bo'lgan barcha narsani berdi, shuning uchun din islohi uchun boshqa hech narsa qolmadi” - deb ishonishadi. Bu holat ularni itoatlarga uzoqroq, gunohlarga esa yaqinroq qiladi” deb takidlaydi.

Ahli sunna esa najot masalasida boshqacha qarashga ega. Imom Moturidiy deydi: “Mo'min inson o'zini Allohning azobidan qutulishini va jazodan omon qolishini faqat o'z amallari bilan bo'ladi deb hisoblamaydi. Agar amallarida kamchilik bo'lsa, bu kamchilik umid va qo'rquvni buzmaydi. Aksincha, u Allohning hidoyati, mag'firati va fazliga ishonadi. U Allohning rahmatini Uning karam va saxovati bilan umid qiladi. Shu sababdan, amallardagi kamchilik umidni yo'qotishga sabab bo'lmaydi” [2:577].

Shuningdek, imom Moturidiy ta'kidlaydiki, ahli sunna Allohning rahmatiga va fazliga suyanib, itoatda davom etadi, lekin itoatlaridan g'ururlanib ketmaydi. Xavorij va boshqa adashgan firqalar esa o'z amallariga haddan tashqari suyanadi va Allohning rahmatidan uzoqlashadi.

Moturidiyning fikricha, xavorijlarning amallarga haddan tashqari suyanishi va ularga faqat o'z harakatlari orqali najot topish haqidagi qarashlari nazariy va amaliy jihatdan noto'g'ridir. U shunday deydi: “Agar umid qiluvchi va qo'rquvchi kishi xavorij yoki boshqa adashgan guruhlardan bo'lsa, uning amaldagi sustligi umid va qo'rquvning buzilganligini ko'rsatadi. Chunki ular o'zlariga faqat o'z amallari orqali shifoatchi bo'ladi deb hisoblaydi. Ular amallar bilan najot topadi yoki halokatga uchraydi deb o'ylashadi. Agar ular amallarini ko'paytirishga intilmasa yoki qo'rquv tufayli amallarini oshirmasa, bu kishi aslida umid qiluvchi emas, faqat orzu qiluvchi bo'lib chiqadi. Shuningdek, u aslida haqiqiy qo'rquvchi ham emas” [3:167].

Moturidiyning xavorijlarga qarshi javob usuli quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Qur'on oyatlari va hadislarini ularga dalil sifatida keltirish;
2. Aqliy va mantiqiy dalillar bilan ularning fikrlarini rad etish;

3. Ijmoga zid bo'lgan qarashlarini ko'rsatish. Moturidiy xavorijlarning katta gunoh qilganlarni kofir deb hisoblash fikrini rad etishda o'z asarlarida ko'p marta ularni tanqid qilgan. Uning asosiy fikri shundan iboratki, Alloh taolo istasa kichik va katta gunohlarni kechiradi. Faqat shirk va kufr Allohning kechirimidan mustasno, bu haqda Qur'on oyatlaridan dalillar keltiriladi [2:578].

Qur'oni karim oyatlarida xavorijlarga qarshi raddiyalar:

1. "A'rof" surasining 23-oyatida: **"Ey Robbimiz! Biz o'zimizga (o'zimiz) zulm qildik. Agar bizni kechirmasang va bizga rahim qilmasang, albatta, ziyon ko'ruvchilardan bo'lurmiz"** [1:153] degan bu oyatni imom Moturidiy shunday talqin qiladi har qanday gunoh imon nomini yo'qotmaydi. Shu bilan birga, bu xavorij va mo'tazila fikrlarining noto'g'riligini ko'rsatadi.

2. "Hashr" surasining 10-oyatida: **"Ulardan keyin (dunyoga) kelgan zotlar ayturlar: "Ey Robbimiz! O'zing bizlarni va bizdan ilgari imon bilan o'tganlarni mag'firat etgin va qalblarimizda imon keltirgan zotlarga nisbatan gina paydo qilmagin! Ey, Robbimiz! Albatta, Sen mehribon va rahimli zotdirsan!"** [1:547]. Mazkur oyat xavorij, mo'tazila, rofiziyy va boshqa buzg'unchi fiqralarning qarashlarini rad etadi. Xavorijlar Muoviya (r.a) va uning tarafdorlariga qarshi jang qilgani uchun Ali (r.a) kofir deb hisobladi. Mo'tazilalar esa jangda haqiqatdan chekingan har bir inson imondan chiqib ketadi, deb e'tiqod qilishdi. Agar bu xato fikrlar ularni kofir deb e'lon qilgan bo'lsa, unda ular uchun istig'for (gunohlar uchun kechirim so'rash) ma'nosiz bo'lar edi. Chunki Alloh taolo mushriklar uchun istig'for qilishni taqiqlagan.

3. "Niso" surasining 48-oyatida: **"Albatta, Alloh O'ziga shirk keltirish (gunohi)ni kechirmagay va (lekin) ana shundan boshqa (gunohlar)ni O'zi xohlagan (banda)laridan kechirur. Kim Allohga shirk keltirsa, demak, u ulkan gunohni to'qib chiqaribdi"** [1:86]. Imom Moturidiy bu oyatni xavorijlarning katta va kichik gunohlar uchun darhol kufr hukmini beradigan fikrlarini rad qilish uchun dalil sifatida keltiradi. Ayniqsa, kichik gunohlar uchun kofir hukmiga chiqarish haqidagi qarashlari qattiq tanqid qilinadi. U shunday deydi: "Xavorijlarning

kichik gunohlar tufayli kufr hukmini berishi payg'ambarlar va avliyolarni (gunohsiz bo'lish haqidagi) maqomini yerga uradi. Agar kichik gunohlar sababli biror kishi kofir bo'lsa, unda payg'ambarlik va valiylik tushunchalari yo'q bo'lib ketadi. Payg'ambarlarning gunohsizligiga imon keltirgan kishilar bu fikrni qabul qilishi mumkin emas".

4. "Hashr" surasining 11-oyatida: **"Alloh guvohlik berurki, ular, albatta, yolg'onchidirlar"** [1:547]. Moturidiy bu oyatni tushuntirib, shunday deydi: "Xavorijlarning aytishicha, biror kishi Allohga imon keltirgan bo'lsa, u hech qachon Allohga itoatsizlik qilmaydi. Agar u itoatsizlik qilsa, bu uning imoni yolg'on ekanligini isbotlaydi. Shu sababli ular bunday kishini kofir deb hisoblashadi. Ammo bizning javobimiz shuki, bu qoidalar noto'g'ri, chunki munofiqlar kitoblarga (yolg'on) guvohlik berishadi, lekin bu ularning imonini tasdiqlamaydi" [2:578].

Xavorijlar Qur'oni karim oyatlarini noto'g'ri talqinlari borasida:

1. Xavorijlarning **"Jahannamni to'ldirish"** oyatiga noto'g'ri talqinlari

Xavorijlar **"Aydi: Undan (jannatdan) ayblangan va haydalgan holingda chiq! Qasamyod etamanki, kimki senga ergashsa, sizlarning barchangiz bilan jahannamni to'ldirajakman"** [1:152] ushbu oyatini o'z fikrlarini tasdiqlash uchun noto'g'ri talqin qilganlar. Ularning aytishicha, har qanday gunoh qilgan kishi Iblisning izidan ergashuvchi hisoblanadi va shu sababli abadiy jahannamda qoladi deb da'vo qiladilar imom Moturidiy bu oyatni xavorijlarning noto'g'ri talqinini rad etish uchun shunday deydi: "Alloh taolo bu oyatda kufr va shirk yo'lidagi itoatni nazarda tutgan. Bu dinni buzish va tavhidni inkor qilishni bildiradi. Har qanday gunoh qilgan odam emas, balki faqat dinga qarshi chiqib, tavhidni rad qilgan kimsalar haqida aytilgan". Shu sababli, oddiy gunohlarni sodir etganlar bu hukmga kirmaydi va ular abadiy jahannamda qolmaydi.

Shuningdek, xavorijlarning yana bir da'vosi katta gunohlarni shirk bilan tenglashtirishga qarshi imom Moturidiyning javob quyidagichadir: Xavorijlar va mo'tazilalar "Niso" surasining 48-oyatidagi **"Albatta, Alloh O'ziga shirk keltirish (gunohi)ni kechirmagay va (lekin) ana shundan boshqa (gunohlar)ni O'zi xohlagan (banda)laridan kechirur"** [1:86] oyatiga tayanib,

har qanday katta gunoh shirk bilan teng ekanligini iddao qiladilar. Imom Moturidiy bu fikrni quyidagicha rad etadi: “Oyatda shirk va boshqa gunohlar orasidagi aniq farq ko‘rsatilgan. Shirk kechirilmaydi, lekin boshqa gunohlar Allohning irodasi bilan kechirilishi mumkin” deydi [2:578].

Agar katta gunoh shirk deb hisoblanadigan bo‘lsa, kichik gunohlar ham bu hukmga tushadi. Ammo xavorijlar kichik gunohlarni kufr deb hisoblamaydi. Shunday bo‘lsada, ular katta gunohlarni shirk deb hisoblaydi, bu esa mantiqiy ziddikdir.

Imom Moturidiy Qur’oni karim oyatlaridan tavba va kechirimning kengligi haqida dalillar va misollar keltirib, tavba qilgan gunohkorlarga Allohning mag‘firati eshiklari ochiq ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, **“Agar (ular) tavba qilsa, o‘tgan gunohlari kechiriladi”** [1:464] degan oyatda gunohlar, hatto katta gunohlar ham, tavba orqali kechirilishi mumkinligini ko‘rsatadi va xavorijlarning fikrlarini rad qiladi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, imom Moturidiyning fikricha, xavorij va boshqa adashgan firqalarning har qanday katta gunoh qilgan musulmonni kofir deb hisoblashlari shariy dalillar va aqlga zid. U Qur’oni karim oyatlaridan dalillar keltirib, gunoh qilgan musulmonlarning mag‘firatga loyiq ekanini va har qanday gunoh shirk bilan tenglashtirilmasligini ta’kidlaydi. Allohning rahmati va kechirimining kengligi va unga bo‘lgan umid musulmonlarning imonining ajralmas qismi hamda imon e’tiqodining asosiy jihatidir. Abu Mansur Moturidiy o‘zining ilmiy merosi orqali aqida ilmining yuksak namunalarini yaratgan va xavorijlar kabi ekstremistik g‘oyalarga qarshi chuqur ilmiy asoslangan raddiyalar bergan. U islomning bag‘rikenglik va mo‘tadillikka asoslangan mohiyatini ta’kidlab, haddan tashqari keskinlik va noto‘g‘ri talqinlarning zararli oqibatlarini ochib bergan.

Moturidiy merosini o‘rganish bizga nafaqat o‘tmishdagi ilmiy va ijtimoiy kurashlar haqida ma’lumot beradi, balki zamonaviy muammolarga nisbatan ilmiy va mo‘tadil yondashuvni shakllantirishda muhim saboq bo‘lib xizmat qiladi. Shu tariqa, Abu Mansur Moturidiy islom aqidasi haqiqiy mohiyatini asrab qolishda, uni

noto‘g‘ri talqinlardan himoya qilishda ulkan hissa qo‘shgan ulug‘ olim sifatida e’tirof etiladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2018. – 624 б.
2. Ahmad Damanhuriy. Al-Imom Moturidiy va manhaj ahli-s-sunna fi tafsiri-l-Qur’on. – Urdun: Doru-n-Nur, 2018. – 863 b.
3. Muhammad ibn Abdulkarim Shahristoniy. Al-Milal va an-nihal. 2 jild. – Bayrut: Dor al-Ma’rifa, 1993.
4. Husniddinov Z. Islom: yo‘nalishlar, mazhablar, oqimlar. – Toshkent: 2000. – 158 b.
5. Husniddinov Z. Xorijiylik va shialik. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2003. – 31 b.
6. Oqilov S. Moturidiy va Ash’ariya ta’limotlari tarixi. – Toshkent: Movarounnahr, 2015. – 99 b.
7. Oqilov S. Moturidiya ta’limoti tarixi. – Toshkent: Muharrir, 2022. – 355 b.
8. S.Saidjalolov. Islomdagi yo‘nalishlar va mazhablar. – Toshkent: O‘zXIA nashriyoti, 2021. – 139 b.
9. Oqilov S. Kalom ilmi va aqida maktablari tarixi. – Toshkent: 2020. – 188 b.
10. Oqilov S. Kalom ilmi (Aqoid). – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2011. – 159 b.
11. Oqilov S. Sunniylik ta’limoti. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2012. – 122 b.